

Schleicher Vera: Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között.

L'Harmattan, Budapest, 2018. 386 oldal.

A könyv az etnográfus-muzeológus szerző doktori értekezésének szerkesztett változata, amelyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Európai Etnológia doktori iskolájában védett meg 2014-ben. Az évtizedes kiterjedt terepmunka és elmélyült levéltári kutatás elsődleges célja a Balaton földrajzi tereiben lezajlott változások vizsgálata volt. A kutatás hangsúlya a kulturális interakciók vizsgálatára helyeződött. A szerző egyszerre mérlegelte a turizmus kihívásait az őslakosság és a nyaralónépesség szempontjából, részletesen elemezve az évszázados múltú helyi konfliktusokat. Célzott vizsgálatot folytatott a lokális népi kultúra hiányával összefüggésben – igyekezett feltárni az identitáskihívások történeti gyökereit. A mű másfél évszázadot vizsgál a tó turizmuscélú hasznosításának kezdeteitől a hagyományosnak ítélt népi kultúra perspektíváinak végleges beszűküléséig. A szerző gazdag forrásanyagra támaszkodva tárja föl a hagyományos népi kultúra válsága mögött álló társadalmi mozgásokat. A kötet vonatkozó fejezeteiben tárgyalja a fizikai és a szimbolikus balatoni terek átrendezésének és kisajátításának problematikáját is, évszázados távlatba helyezve azt. A kérdésnek napjainkban erőteljes aktualitása van.

A kötet hét fejezetre oszva, azon belül részletesen kidolgozott alfejezetekben veszi sorra a problémafelvetésként megfogalmazott kérdésekre

adható válaszokat – esetenként váltaltan a további kérdések megfogalmazásához vezető útvonalak hangsúlyozásával. A turizmusantropológia fogalomhasználatát következetesen érvényesítve az identitás, a lokalitás, az autentikusság egyaránt a tematika meghatározó elemeiként szerepelnek a kötetben.

A *Bevezető* összefoglalja a Balatonról élő társadalmi kép módosulásait a 18. századi első felvillanásoktól a 20. században megjelent szaktudományi munkákig. Fogalomtisztázásra is vállalkozik a szerző, amikor a széttartó és következetlen korábbi Balaton-fogalmak („Balatonvidék”, „Balatonmellék”, „Balatonkörnyék”) helyett javasolja a műben is alkalmazott „Balaton-térség” definíciót (20). Schleicher Vera munkája két kultúra: az őslakosság és az idegenek találkozását, az ebben részt vevők hol konfliktusos, hol integratív viszonyát elemzi. A fejezet a fogalomtisztázás, az idő- és térbeli, illetve tudománytörténeti keretek példaszerűen korrekt megrajzolásán túl a komplex kutatás forrásainak jellemzőit is sorra veszi. A szakirodalom magas színvonalú és magabiztos alkalmazása mellett a korábban kevésbé elemzett turisztikai kiadványok is fontos szerephez jutnak a források között, akár csak az önéletírások, naplók, visszaemlékezések és fürdőlevelek. A helyi és az országos sajtóból származó információk nem pusztán az illusztráció eszközei, s a különböző

képi forrásokat is egyenrangú tényezőként elemzi a szerző. A kötet olvasmányos stílusa, pontos megfogalmazása az irodalmi véna mellett a hazai tudományos publikációs fórumokon sajnálatos módon ritkán tapasztalható képességeket jelez. A források közül utolsóként tárgyalja a szerző a problémafelvetés kiindulópontjaként értékelhető kiterjedt terepmunka elsősorban kortárs jelenségekre koncentráló programjának jelentőségét.

A kötet tartalmi értékeinek hangsúlyozásán túl ezen a ponton célszerű és indokolt fontos módszertani szempontokra is felhívni a figyelmet. A hazai néprajztudomány 21. századi tudományos programjai között példaértékű eredményességgel megvalósult alapos és átgondolt projekt kapcsolódott a kötetben megfogalmazott tematika kutatásához. A kutatómunka időszakában a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum muzeológusaként dolgozó Schleicher Vera ötleteként és gyakorlati irányításával megvalósított hosszú távú kutatást az OTKA és az MTA VEAB Néprajzi Munkabizottsága is támogatta. A *Jankó János nyomában – Balaton az ezredfordulón* című 2004–2009 között zajlott komplex kutatómunka számos tanulságot eredményezett a közvetlenül hasznosítható tudományos ismereteken túl. A 38 településre kiterjedő, 240 napos (!) terepmunka során a jól szervezett interdiszciplináris kutatócsoport eredményei egy példaértékű adatbázisba¹ rendezve elérhetőek napjainkban is. Ez a komplex kutatómunka jelentette

Schleicher Vera kutatási programjának és a kötetében elemzett tematikának is a kivételes hátterét.

A második fejezetben kronológiai rendben tárgyalja a szerző a Balaton-térség társadalomtörténeti korszakolását. A szerző által kidolgozott és következetesen alkalmazott szempontrendszer a térségi turizmus mennyiségi mutatóinak alakulása mellett hangsúlyosan elemzi a vízmederrel, fürdőekkel, ingatlanokkal kapcsolatos tulajdonosi szerkezet változásait és a turizmussal összefüggő társadalmi mobilitás mértékét és típusait. További szempontként a térség demográfiai folyamatainak eredményeit összekapcsolja a Balatonhoz rögzült eszmék és sztereotípiák hatásmechanizmusaival. A helyi politikai döntéshozatal és a felgyorsuló intézményesülés szintén részét képezi a komplex szempontrendszernek. E szempontrendszer segítségével jelölhető ki a térség történetének három nagy korszaka (1702–1821, 1821–1960, 1960-tól napjainkig). A könyvben összefoglalt kutatás részletes elemzése az 1821-től 1960-ig terjedő periódust veszi célba. A szerző a közel másfél évszázadnyi időszakot hat kisebb korszakra (1821–1861, 1861–1909, 1909–1920, 1920–1944, 1944–1948, 1948–1960) osztja a fejezetben. Schleicher korszakolási kísérletében a fordulópont-jellegű változások helyett, illetve mellett, az elhúzódó és szervesen egymásra épülő folyamatokra helyezi a hangsúlyt. A korábbi szakirodalomban szereplő korszakhatárok felülvizsgálatát és pontosítását is felvállalja, hangsúlyozva például a déli vasút hatásának elhúzódó voltát a gyakoribb villámcsapáskereső fordulópont

¹ <http://www.balatonkutatás.hu/> – utolsó leltetés: 2021. május 17.

helyett. A Balaton-térség terhelésének történetét statisztikai adatok alapján vizsgálja, és ezekre építve hangsúlyozza, hogy míg az utolsó korszak végét jelentő 1960-ban az őslakosság harmincszorosa nyaralt a Balatonon, 1970-ben már annak százszorosát (!) kellett befogadni és ellátni (103).

A harmadik fejezet a Balaton-térség átrendeződését vizsgálja, következetesen elemezve az üdülőhelyi típusokat (ötféle) és a különböző településfejlődési modelleket, az életvilágok megváltozását. A modellek meghatározásánál a turizmus kumulatív hatását szem előtt tartva, a part menti települések és a földrajzi-ökológiai kistájak esetenként markánsan különböző alternatív fürdőfejlesztési koncepcióit ismerteti részletesen. A szerző korábbi tudományos tevékenységét ismerve a recenzens számára kézenfekvő, hogy ebben a részben a balatoni kultúrához általánosan rögzült téves és hamis elképzelések feltárását és tisztázását is felvállalta a kutatás. Schleicher részletesen elemzi a térségi őslakosság hagyományosnak tekintett kultúráját. Az 1902-ben megjelent Jankó-monográfia² megállapításainak számos esetben reflektálatlan szakirodalmi ismétlései helyett a szerző – elismerve a nagy előd múlhatatlan érdemeit – természetes módon jelzi a kötet szakmai értékelésnyomán kivilágító korszerű megoldásokat.

A *Kapcsolatok rendszere az átalakuló Balaton-térségben* című negyedik fejezet az őslakosok és a turizmusban részt vevők intézményesült

és személyközi kapcsolatrendszerait tárgyalja. Példásképpen következetes és rendszerező jellegű a különböző intézmények működésének elemzése. A tervektől a megvalósításig tartó folyamatok aktorainak tisztázása egyike a mű későbbi kutatások szempontjából megkerülhetetlen eredményeinek. A szerzői etnográfiai-antropológiai képzettségének köszönhetően a turizmusban részt vevők személyes kapcsolatrendszerének vizsgálata is a kutatás részét képezte. A különböző forrásokból származó adatok komplex feldolgozásának köszönhetően megismerhetővé váltak a szobakiadási praktikák vagy a nyaralók ellátását szolgáló zöldségesek, tejszállítók, különböző szolgáltató iparosok (pl. zenészek) működésének esetenként konfliktusos jellemzői.

A kölcsönhatások rendszereit tárgyaló ötödik és hatodik fejezetben a turizmus térfoglalása révén átalakult balatoni kultúra térhasználatát és a földrajzi tér különböző értelmezési lehetőségeit foglalja össze a szerző. Schleicher kutatásai szerint a leginkább megragadható különbség az volt, hogy míg a fürdőkultúra (turizmus) a víz irányából (pl. hasznosítási lehetőségekkel összefüggő módon), addig a hagyományos kultúra (őslakosság) a szárazföld felől értelmezte a Balaton-térség egészét. S míg a fürdőkultúra értelmezési keretében a térség önálló kulturális rendszert alkotott, az őslakos kultúra nézőpontjából azonban a vízhasználat a természetes és hagyományos keretek között működő komplex rendszer egyik (s hosszú ideig úgy tűnik, nem is a legfontosabb) eleme volt.

² Jankó János 1902: *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Budapest.

Az ötödik fejezetben *A turisztikai térfoglalás folyamata* című alfejezet hordozza talán a napjainkban legaktuálisabb tanulságokat. A különböző forrásokra épülő kutatás megállapítása szerint a jelenben tapasztalható balatoni élmény egy irreverzibilis folyamat eredménye. Az egykori települések teljesen átalakultak, a tó partvonala is lényegesen módosult. A fürdőkultúra infrastrukturális igényei gyökeresen átalakították a természeti és az épített környezetet is. A hatodik fejezet érzékletes képet nyújt a nyaralók, idényszerűen ott élők és az őslakosság radikálisan eltérő térértelmezéséről. A magyaros-népies nosztalgiaikkal összefüggő – a szerző által kultúrharc-ként értelmezett – konfliktushelyzetről és az egymásról kialakított képzetek jellegéről a korábbiakhoz hasonlóan tüpontos megállapítások olvashatóak.

A *Kulturális kölcsönhatások mérlege* című utolsó fejezet a Balaton kultúrtörténetének részeként a vizsgált százötven esztendő során végbement változó intenzitású átalakulás tömör összefoglalását adja. A kulturális átalakulás eredményeinek számbavétele komoly kihívás a szerző megítélése szerint, és arra a kérdésre, hogy a kultúrák kapcsolódási pontjain születtek-e életképes új kulturális minőségek, csak ellentmondásos válaszok adhatóak (307). Az összefoglaló kép alapján a folyamat az őslakosság hagyományos kultúrájának eltűnésével járt, és a turizmus által dominált kultúrát formált. Schleicher a két világháború közötti időszakban kibontakozó modernizációs és konzervatív jellegű törekvések hatásmechanizmusait magabiztos tudományos bázisra építve

részletekbe menően elemezte. A kötet egyik legnagyobb erőnye, hogy egységesen vizsgálja a Balatont használó őslakosság és a kívülről időszakosan érkező közönség (idényben jelen lévő nyaralók, villaépítők, a fürdőinfrastruktúra aktorai) kulturális kölcsönhatásainak komplex rendszerét.

A kutatás és az annak eredményeit összefoglaló kötet tudományos jelentőségét és hiánypótló voltát egyszerre kell hangsúlyoznunk. A fentiekben jelzett komplex kutatómunka, a problémafelvetések egyéni szempontjai egyértelműen kiemelten fontos munkává teszik a *Kultúrfürdő* című kötetet. Schleicher Vera könyve összefoglalja és értelmezi a Balatonnal foglalkozó gazdag szakirodalmi bázist, ugyanakkor friss szemléletével problémaérzékeny és módszertani megújulást képviselő új kutatásokra ösztönöz.

Kemecsi Lajos